

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	9
WSTĘP	11

ROZDZIAŁ I

ROLA I ZNACZENIE MASS MEDIÓW WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE W ŚWIETLE WIEDZY MEDIOZNAWCZEJ ORAZ NAUCZANIA JANA PAWŁA II

1. Istota, rodzaje oraz zadania środków społecznego przekazu	17
– Definicje mass mediów	17
– Typologia środków społecznego przekazu	21
– Funkcje mass mediów	22
2. Zarys dziejów relacji Kościoła wobec środków społecznego przekazu: od kontroli i defensywy do nowoczesnej doktryny medialnej	25
– Obrona wiary i moralności (od Sykstusa IV do Benedykta XV)	26
– Fundamenty współczesnej katolickiej doktryny medialnej (od Piusa XI do Jana Pawła I)	29
– Empiria medialna Karola Wojtyły	38
3. Mass media jako narzędzia informacji, formacji, integracji	52
– Fundamentalne założenia teologii środków społecznego przekazu	53
– Chrystus – <i>Perfectus Communicator</i>	54
– Media jako współczesny areopag kultury i forum komunikacji	56

ROZDZIAŁ II

PARADYGMATY MEDIALNE JANA PAWŁA II NA TLE DOŚWIADCZEŃ KOŚCIOŁA: MEDIA AUDIOWIZUALNE A WARTOŚCI RELIGIJNE I MORALNE

1. Znaczenie obrazów w procesie komunikacji	73
---	----

– Sztuki wizualne w historycznym doświadczeniu chrześcijaństwa	74
– Narodziny i rozwój kina	79
– Specyfika filmu na tle innych mediów	86
2. Ewolucja relacji Kościoła wobec mediów audiowizualnych	90
– Od niechęci do akceptacji kina	90
– Zmaganie o moralność przekazu filmowego	94
– Telewizja jako nowe medium w epoce rewolucji obyczajowej	100
– Nauczanie papieża Piusa XII o mediach audiowizualnych	104
– Media audiowizualne w refleksji Drugiego Soboru Watykańskiego i nauczaniu Pawła VI	108
3. Ideały religijne i moralne głoszone przez Jana Pawła II w odniesieniu do medialnych przekazów audiowizualnych	117
– Prawda i sprawiedliwość	118
– Dobro i odpowiedzialność	122
– Piękno i mądrość	129
– Miłość i wolność	132

ROZDZIAŁ III

ODDZIAŁYWANIE MEDIÓW IKONICZNYCH WEDŁUG JANA PAWŁA II

1. Wpływ mediów audiowizualnych	141
– Pobudzanie emocji	142
– Przemawianie obrazem	145
– Telewizja oraz Internet jako narzędzia przemian kulturowych i cywilizacyjnych	151
2. Walory komunikatów ikonicznych	167
– Wiedza, dialog, integracja	167
– Kultura, sztuka, rozrywka	170
– Kształtowanie opinii publicznej	175
– Informowanie o Kościele	176
– Misja ewangelizacyjna	177
3. Elementy destrukcyjne w przekazach audiowizualnych	178
– Manipulowanie słowem i obrazem	178
– Antyklerykalizm, permissywizm, obojętność religijna	181
– Przemoc, pornografia, wulgarność	185
– Materializm i hedonizm	189
– Agresywna reklama	190

ROZDZIAŁ IV

**POŚLANNICTWO MASS MEDIÓW AUDIOWIZUALNYCH
W REFLEKSJI JANA PAWŁA II**

1. Wspomaganie wychowania i oświaty	195
– Powinności rodziców oraz wychowawców wobec dzieci i młodzieży jako najmłodszych odbiorców przekazów audiowizualnych	196
– Zadania twórców i nadawców audiowizualnych środków społecznego przekazu	202
– Rola Kościoła jako animatora edukacji medialnej	208
2. Kreowanie cywilizacji życia i miłości	214
– Zmaganie o kulturę w epoce globalnej cywilizacji obrazu	215
– Obrona wartości chrześcijańskich	223
– Kształtowanie postaw afirmujących godność człowieka i jedność rodziny ludzkiej	228
3. Ewangelizacja jako podstawowy papieski postulat apostołski wobec mediów	236
– Zastosowanie mediów audiowizualnych w katechezie	236
– Formacyjna rola audiowizualnych środków przekazu	241
– Konieczność ewangelizacji świata mediów oraz poprzez media	248
ZAKOŃCZENIE	257
BIBLIOGRAFIA	261
FILMOGRAFIA	301
Summary	305

ANEKSY

I. Zarys kalendarium rozwoju mass mediów audiowizualnych na tle rozkwitu innych środków społecznego przekazu, technik komunikacyjnych oraz dotyczącego ich nauczania Kościoła	309
II. Lista 45. filmów polecanych przez Papieską Radę ds. Środków Społecznego Przekazu	315
III. Przykłady współczesnych filmowych produkcji fabularnych i dokumentalnych o tematyce religijnej	317

WSTĘP

Syntetyczne przedstawienie ewolucji sposobów komunikowania wylicza jej trzy podstawowe etapy, a mianowicie epokę słowa mówionego i manuskryptów, epokę druku oraz epokę mass mediów audiowizualnych; zalicza się do nich film (czasem synonimicznie nazywany kinem), telewizję, kasety magnetowidowe, płyty DVD oraz wszelkie inne, coraz nowocześniejsze nośniki przekazu, na który jednocześnie składają się słowa, dźwięki, obrazy, ruch, kolory i akcja. O ile w dawniej fundamentem komunikacji, nauki, wiedzy, rozwoju, intelektu było słowo (najpierw pisane, potem drukowane), to obecnie ludzkie myślenie, egzystencjalne postawy wolitywne, emocje, przeżycia i mentalność w dużej mierze są kształtowane poprzez media audiowizualne, umożliwiające swoistą multilokację. Lekturę książek, gazet i czasopism w coraz większym stopniu zastępują i wypierają przekazy audiowizualne, oddziałujące niemal na wszystkie ludzkie zmysły.¹

Powstanie, dynamiczny rozwój i wielki zasięg Internetu znacząco przyczynił się nie tylko do istotnych przemian i usprawnień w dziedzinie komunikacji, ale również wpisał się w obserwowane i doświadczane obecnie rewolucyjne przemiany kulturowe oraz cywilizacyjne. Najistotniejszym ich wymiarem jest zmaganie kultury słowa z cywilizacją obrazu.² Konfrontacja logosfery z ikonosferą stała się charakterystyczną cechą przełomu drugiego i trzeciego tysiąclecia. Pomijając dyskusję dotyczącą problemu definiowania Internetu jako globalnej sieci komputerowej, pozwalającej na wymianę informacji i usług³, albo kwalifikowania go jako czwartego (po prasie, radiu, telewizji) mass medium, albo nowego medium lub metamedium łączącego wszystkie

---

¹ Por. A. Lewek, *Zarys problematyki Kościół a media*. W: *Media na przełomie. Dziennikarstwo. Kaznodziejstwo. Edukacja medialna*. Śp. Ksiądz Profesor Antoni Lewek (1940–2010). Księga Pamiątkowa. Red. K. Marcyński, J. Szaniawski, J. Twardy, Warszawa 2011, s. 212–213.

² Zob. A. Lepa, *Funkcja logosfery w wychowaniu do mediów*, Łódź 2003, s. 58–60.

³ Por. *Internet*. W: *Popularna encyklopedia mass mediów*. Red. J. Skrzypczak, Poznań 1999, s. 205–207; *Internet*. W: *Media. Leksykon PWN*. Red. E. Banaszek-Zygmunt, Warszawa 2000, s. 84.

te przekazy⁴, a także narzędzia komunikacji interaktywnej, tworzącego społeczeństwo informacyjne oraz obszar cyberprzestrzeni alternatywnej wobec realnej rzeczywistości⁵, należy zauważyć, że Internet – także jako instrument komunikacji oraz transmisji przekazów audiowizualnych – wolno włączyć do mediów audiowizualnych.⁶

Głębokie przemiany kulturowe i cywilizacyjne, spowodowane ekspansją ikonosfery oraz dokonujące się poprzez media audiowizualne stanowią skutek wyjątkowej potęgi ich oddziaływania. „Nowoczesne techniki komunikowania mają nieporównywalnie większy i intensywniejszy wpływ na człowieka i społeczeństwa, aniżeli tylko słowo mówione i drukowane. Elektroniczne mass media potrafią skomunikować w jednym momencie miliony czy nawet miliardy ludzi, czego nie była i nie jest w stanie spowodować żadna publikacja drukowana. Poza tym środki ekspresji i oddziaływania telewizji na odbiorców są o wiele silniejsze i bardziej wielostronne niż w przypadku słowa mówionego lub drukowanego. Język mediów audiowizualnych jest (...) językiem totalnym, obejmującym liczne receptory zmysłowe i psychiczne człowieka”.⁷ Kościół katolicki zawsze, ale szczególnie współcześnie, uważnie obserwujący i odczytujący znaki czasu, szybko i prawidłowo rozeznał aktualne przemiany kulturowe określane mianem „epoki audiowizualnej”.⁸

Intensyfikacja owej rewolucji cywilizacyjnej, będącej następstwem rozwoju technologicznego i mediów elektronicznych, nastąpiła w szczególnym okresie aktualnej historii Kościoła, a mianowicie podczas pontyfikatu papieża-Polaka, bł. Jana Pawła II (1978–2005). Rozpoznając należycie zjawisko przewrotu kulturowego jako skutku zastosowania najnowszych technologii w dziedzinie komunikacji społecznej oraz mass mediów, papież nauczał: „Świat społecznego przekazu wszedł dziś w fazę rozwoju równie zawrotnego, co złożonego i o niemożliwych do przewidzenia perspektywach (...) Chodzi tu o rewolucję, która nie tylko niesie ze sobą zmianę systemów i technik przekazu, ale ogarnia cały świat kulturalny, społeczny i duchowy

---

⁴ Zob. D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego* (tł. M. Bucholc, A. Szulżycka), Warszawa 2008, s. 58–59; M. Filiciak, *Internet – społeczne metamedium*. W: *Media audiowizualne. Podręcznik akademicki*. Red. W. Godzic, A. Drzał-Sierocka, Warszawa 2010, s. 105; M. Szpunar, *W stronę nowych mediów*, Toruń 2010, s. 12–13.

⁵ Por. A. Briggs, P. Burke, *Społeczna historia mediów. Od Gutenberga do Internetu* (tł. J. Jedliński), Warszawa 2010, s. 352–357. 370–373.

⁶ Zob. [W. Godzic, A. Drzał-Sierocka], *Od redakcji*. W: *Media audiowizualne...*, dz. cyt., s. 11.

⁷ A. Lewek, art. cyt., s. 213–214.

⁸ Tamże.

osoby ludzkiej”.⁹ Fakt rewolucji kulturowej i cywilizacyjnej związanej z rozwojem nowoczesnych technologii elektronicznych oraz łączności satelitarnej, a przede wszystkim rozkwit mediów audiowizualnych i wywierany przez nie wpływ na odbiorców stał się wielkim wyzwaniem ewangelizacyjnym dla Kościoła.¹⁰ Obok refleksji teologicznej i medioznawczej musiał więc także stanowić przedmiot papieskiego nauczania odnoszącego się do sfery środków społecznego przekazu i problematyki dotyczącej komunikacji.

W światowej i rodzimej literaturze teologicznej występuje ogromna liczba publikacji stanowiących omówienia rozmaitych aspektów nauczania głoszonego przez Jana Pawła II; są to antologie tematyczne, monografie analityczne, a także rozmaite opracowania syntetyczne o charakterze leksykonograficznym i encyklopedycznym.¹¹ W polskim piśmiennictwie poświęconym papieskiemu nauczaniu o mass mediach są to często antologie wypowiedzi papieża na temat dziennikarstwa oraz środków społecznego przekazu.¹² Najobszerniejszy, monumentalny taki zbiór został opracowany i opublikowany w 2008 r. przez ks. prof. dr. hab. Antoniego Lewka (1940–2010) twórcę, założyciela i pierwszego dyrektora Instytutu Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.¹³ Wnikliwą i drobiazgową analizę papieskiego nauczania o środkach społecznego przekazu przedstawili profesorowie Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II

---

⁹ Jan Paweł II, *Komunikacja społeczna w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży*. W: *Orędzia papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967–2002*. Red. M. Lis, Częstochowa 2002, s. 129–130.

¹⁰ Por. J. Chrapek, *Współczesne techniki komunikowania nowym wyzwaniem dla Kościoła*. W: *Kościół a środki społecznego przekazu*. Red. Tenże, Warszawa 1990, s. 12.

¹¹ Por. np. R. Buttiglione, *Mysł Karola Wojtyły* (tł. J. Merecki), Lublin 1996; S. Chrobak, *Koncepcja wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Warszawa 1999; K. Czuba, *Idea Europy kultur w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa 2003; A. Dulles, *Blask wiary. Wizja teologiczna Jana Pawła II* (tł. A. Nowak), Kraków 2005; *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego*. Red. A. Zwoliński, Radom 2005; *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*. Red. J. Nagórny, K. Jeżyna, Radom 2005; S. Karczewski, *Jan Paweł II. Encyklopedia pontyfikatu 1978–2005*, Radom 2005; *Jan Paweł II. Encyklopedia dialogu i ekumenizmu*. Red. E. Sankowicz, Radom 2006; *Jan Paweł II. Człowiek kultury*. Red. K. Flader, W. Kawecki, Kraków 2008; K. Lubowicki, *Duchowość małżeńska w nauczaniu Jana Pawła II*, Kraków 2007; *Nie lękajcie się! Chrystus wie co jest w człowieku*. Red. A.M. Wierzbicki, Lublin 2009; *O Jana Pawła II teologii ciała. Filozoficzno-teologiczne komentarze do „Mężczyznę i niewiastę stworzył ich”*. Red. T. Styczeń, C. Ritter, Lublin 2009; Y. Semen, *Seksualność według Jana Pawła II* (tł. Z. Denkowska, J. Urbaniak), Poznań 2008; *Jan Paweł II Teolog. Komentarze do encyklik* (tł. E. Augustyn, R. Cielicki). Red. G. Borgonovo, A. Cattaneo, Warszawa 2009.

¹² Por. *Dziennikarstwo według Jana Pawła II*. Red. M. Miller, Warszawa 2008.

¹³ Por. *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II*. Red. A. Lewek, Warszawa 2008.

w Krakowie: ks. dr hab. Andrzej Baczyński oraz ks. dr hab. Michał Drożdż.¹⁴ Wśród innych opracowań dotyczących nauczania Jana Pawła II o środkach społecznego przekazu należy jeszcze wyróżnić studium o posłannictwie twórców przekazu medialnego.¹⁵

Monografia niniejsza jest natomiast próbą syntetycznego przedstawienia nauczania papieża Jana Pawła II o mediach audiowizualnych. Analiza poszczególnych zagadnień została poprzedzona rozdziałem o charakterze wprowadzającym, zawierającym przypomnienie istoty, rodzajów i zadań środków społecznego przekazu, zarys dziejów relacji Kościoła wobec mass mediów, a także syntetyczną prezentację podstawowych założeń teologii środków społecznego przekazu, ze szczególnym zaakcentowaniem jej chrystocentryzmu. Papieskie nauczanie o mediach w dużej mierze odnosiło się do audiowizualnych środków przekazu ze względu na siłę ich oddziaływania.

Tytułowe zagadnienie stanowi istotny problem badawczy nie tylko ze względu na analizę i przypomnienie specyficznego aspektu nauczania Jana Pawła II, ale przede wszystkim z powodu swej aktualności, czyli gwałtownego rozwoju kultury medialnej oraz cywilizacji ikonicznej. Rewolucyjne przemiany kulturowe dokonujące się głównie poprzez media, a szczególnie audiowizualne środki społecznego przekazu, stanowią bowiem dla Kościoła nowe wyzwanie ewangelizacyjne.

Zastosowana metoda, polegająca na analizie wybranych, najbardziej charakterystycznych papieskich wypowiedzi na temat mass mediów, została wzbogacona o ukazanie kontekstu historycznego i kulturowego dotyczącego przede wszystkim rozwoju poszczególnych audiowizualnych środków przekazu oraz ich wpływu na cywilizację, moralność, mentalność, obyczajowość. Egzemplifikacje rozmaitych zjawisk posłużyły zaś jako ilustracje potwierdzające słuszność papieskiego nauczania i niekiedy ukazujące jego genezę.

Tytułowy problem został przedstawiony w rozmaitych aspektach i kontekstach, czego następstwem stały się niekiedy konieczne powtórzenia. Strukturę pracy stanowią cztery rozdziały; po pierwszym, przypominającym problematykę relacji Kościoła wobec mediów, zaprezentowane zostały paradygmaty medialne Jana Pawła II oraz ukazane ich źródła; analiza papieskiego nauczania na temat oddziaływania audiowizualnych środków przekazu oraz ich posłannictwa we współczesnym świecie poprzedzona została syntetycznym przypomnieniem nie tylko historii poszczególnych mediów audiowizualnych,

¹⁴ Por. A. Baczyński, M. Drożdż, *Nie lękajcie się. Jan Paweł II i media*, Kraków 2011.

¹⁵ Zob. J. Kulig, *Posłannictwo twórców przekazu medialnego w świetle nauczania Jana Pawła II*, Lublin 2010.

ale także kolejnych etapów kształtowania się nowoczesnej katolickiej doktryny medialnej.

Oryginalnym i unikalnym źródłem istotnie wzbogacającym zaprezentowaną narrację stała się specjalna wypowiedź długoletniego osobistego sekretarza papieskiego, kardynała Stanisława Dziwisza, któremu w tym miejscu należą się gorące podziękowania za informacje dotyczące doświadczeń i relacji najpierw metropolity krakowskiego Karola Wojtyły, a następnie Jana Pawła II wobec mediów audiowizualnych.¹⁶

Obfitość wykorzystanych źródeł i cytowanych dokumentów wykluczyła możliwość zastosowania identyfikujących je skrótów; ich nadmiar mógłby bowiem raczej utrudnić, niż ułatwić lekturę przedstawionego tekstu oraz identyfikację źródeł i opracowań. Należy jeszcze zauważyć, że słowo „komunikacja” w niniejszej pracy używane jest jako określenie synonimiczne i odnosi się do komunikacji medialnej; nie dotyczy więc transportu i środków lokomocji. Podobnie słowo „ikoniczny” stanowi odpowiednik przymiotników „obrazowy”, „wizualny”.

Metodologiczna zasada nakazująca zachowanie proporcjonalności zasadniczych części pracy naukowej ma w tym przypadku wyjątek w postaci dłuższego od pozostałych rozdziału drugiego, rozszerzonego z konieczności o przypomnienie początków i historii kina; film bowiem najpierw jako samodzielne medium, a potem także jako istotny element przekazu telewizyjnego, a następnie internetowego, istotnie wpłynął na ukształtowanie nowego modelu kultury zdominowanej przez obraz. Analiza nauczania Jana Pawła II o mass mediach audiowizualnych, choć zdecydowanie ma charakter refleksji teologicznej na temat środków społecznego przekazu, to jednak odnosi się także do teologii kultury oraz innych dyscyplin teologicznych.

---

¹⁶ Zob. G. Łęcicki, Zapiski z rozmowy z metropolitą krakowskim kardynałem Stanisławem Dziwiszem przeprowadzonej w Krakowie w dn. 19 marca 2012 r. rkp., zb. aut., tekst autoryzowany.